

КЛАСИКИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ ЩОДО ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ РІВНОВАГИ

Стаття присвячена проблемі економічної рівноваги, вирішення якої лежить в основі стабільного економічного розвитку будь-якої країни.

Article is devoted to a problem of economic balance, which decision underlies stable economic development of any country.

Вирішення проблеми економічної рівноваги у будь-якій країні світу перш за все полягає у формуванні правильного економічного мислення всіх верств населення і належить економічній науці в цілому та політичній економіці зокрема. Саме економічна наука, узагальнюючи найбільш прогресивні ідеї та положення світової економічної думки, досвід економічно розвинутих країн та результати багатьох економіко-математичних досліджень, має сформулювати світогляд сучасної людини, підвищити її свідомість та створити дійсний потенціал майбутнього економічного та соціального розвитку.

Багато уваги питанню економічної рівноваги приділяв представник англійської політичної економії кінця XVIII – початку XIX століть Т.Р.Мальтус. Саме проблему оптимального співвідношення попиту та пропозиції він розглядав як основу стабільного поступового економічного розвитку, приділяючи при цьому багато уваги розподілу чистого доходу на дві частини: на споживання та нагромадження.

“Жодне значне і тривале зростання неможливе без такого рівня бережливості, який щорічно нагромаджує частину прибутку над споживанням... Якщо споживання є більшим за виробництво, то капітал у масштабах всієї країни зменшується і її багатство поступово руйнується внаслідок недостатньої здатності виробляти; якщо виробництво є більшим за споживання, то не спрацьовує стимул до нагромадження та виробництва внаслідок недостатнього ефективного попиту тих, хто має основну частину купівельних засобів. Дві крайності очевидні, отже існує і середина, хоча, можливо, логічний апарат політичної економії не в змозі її визначити, тобто існує стан, за якого, урахувавши виробничі можливості і споживацькі переваги, стимули до зростання багатства будуть найліпшими [1]”.

Мальтус наголошував на тому, що саме високий попит є гарантом прибутку, і саме попит є передумовою попиту на інвестиції. З іншого боку зростанню попиту сприяє високий рівень споживання, який досягається внаслідок підвищення сплатоспроможності населення, тобто перш за все за рахунок підвищення рівня зайнятості та рівня заробітної плати.

Розглядаючи взаємодію цих чинників та їх вплив стосовно економічної рівноваги, Мальтус встановив між ними оберненопропорційний зв'язок. Високий рівень нагромадження призводить до зростання суспільного продукту, збільшення пропозиції товарів, попиту на робочу силу та рівня споживання. Але це у свою чергу сприяє переповненню ринку товарами та, як наслідок, падінню попиту на них; ціни зменшуються, скорочуються прибуток та рівень виробництва, падає рівень зайнятості та заробітної плати. Якщо глянути на питання з іншого боку, за підвищенням заробітної плати послідує зменшення частки прибутку, яка має бути спрямована на інвестиції, що

приведе до скорочення обсягів виробництва, до падіння рівня зайнятості і, як наслідок, до зменшення попиту. Поступове переміщення акценту з одного чинника на інший призводить до циклічного розвитку економіки.

Та головним висновком Мальтуса у даній проблемі було те, що для досягнення рівномірного розвитку виробництва потрібно стабілізувати саме попит, що можна забезпечити за рахунок підвищення перш за все рівня заробітної плати та долі прибутку, яка має бути спрямована на задоволення індивідуальних потреб.

Не можна не згадати також про те, що саме Т.Р.Мальтуса сучасна західна економічна література називає вченим, який випередив Дж.Кейнса на ціле століття, відкрив закон ефективного попиту, виходячи із обмеженості ресурсів у суспільстві та їх спадну віддачу, а також передбачив можливість надвиробництва.

Пізніше Кейнс написав: “ Коли б Мальтус, а не Рікардо, був засновником політичної економії ХІХ століття, наскільки мудрішим та багатшим був би зараз світ[2]”.

Багато уваги питанню економічної рівноваги приділяв також Н.В.Сеніор. Взагалі, підтримуючи класичну політичну економію, він мав власний погляд щодо деяких економічних явищ. Наслідуючи Рікардо і Мальтуса, він обмежував політичну економію як науку вивчення природи виробництва та розподілу багатства.

Він розрізняв три властивості речей: вартість, корисність та обсяг пропозиції, які за певних умов можуть відігравати власну роль у процесі обміну та разом вони визначають цінність багатства. Та першим чинником вартості (цінності) він вважав саме корисність, тобто попит. Другим чинником вартості відповідно до теорії Сеніора був рівень доступності блага, тобто пропозиція: “порівняльне обмеження пропозиції або... порівняльна недоступність, хоча сама по собі й недостатня для формування вартості, є її дуже важливим елементом; корисність, або, інакше кажучи, попит, залежить від неї [3]”.

Сеніор, порівнявши витрати виробництва до грошового вираження, стверджував, що витрати виробництва є лише “регулятором” цін, а вирішальне їх визначення залежить саме від попиту та пропозиції, звернувши увагу ще й на те, що ці чинники діють лише за умов вільної конкуренції.

Неможливо також не згадати один з провідних напрямків сучасної економічної думки – кейнсіанство та людину, чії ідеї та концепції полягли в основу цієї системи, а саме Джона Мейнарда Кейнса, англійського економіста та державного й політичного діяча. Серед багатьох наукових творів та статей, які були написані Кейнсом, головне місце займає його праця “Загальна теорія зайнятості, процента і грошей”(1936р.). Цю роботу американський історик економічної думки Б.Селігмен поставив поруч з "Капіталом" К.Маркса та роботою А.Сміта “Дослідження про природу та причини багатства народів [4]”.

Кейнс не тільки сформулював новий напрям економічної теорії, він створив теорію державного регулювання економіки, зазначивши, що капіталізм часів вільної конкуренції вже повністю вичерпав свої можливості та ще й поклав початок напрямку економічної науки, якій сьогодні існує під назвою макроекономіки. Аналізуючи сукупні народногосподарські величини, а саме споживання, нагромадження, зайнятість, інвестиції та інші, він прагнув встановити причинно-наслідкові зв'язки на макрорівні. “Кейнс, мабуть, повинен посісти постійне місце в історії економічної думки як перша особа, котра розробила повністю обґрунтовану теорію того, що ми називаємо зараз макроекономікою [5]”.

На відміну від неокласичної економічної думки Кейнс дійшов висновку, що вирішення проблеми високорозвинутого капіталістичного суспільства полягає не у сфері пропозиції, а у сфері попиту і що головний постулат полягає в тому, що пропозиція породжує свій власний попит.

Кейнс піддав сумніву можливість поступового руху цін у напрямку зниження за умов існування капіталізму. Він показав, що неможливо стимулювати інвестиційні процеси завдяки постійного зниження норми процента. Відповідно до норми процента існує певна межа, нижче якої заощадження не можуть бути передані у позичку. Нарешті, Кейнс підкреслював неможливість зниження заробітної плати у зв'язку з захистом економічних інтересів робітничого класу з боку профспілок.

Таким чином, Кейнс довів неможливість автоматичного зрівнювання попиту та пропозиції. По теорії Кейнса ефективний попит відповідає національному доходу, який відповідно витрачається на споживання та нагромадження. Тобто він складається з особистого попиту, а саме витрат суспільства на споживчі блага, та з виробничого попиту, тобто з інвестицій.

Більш вагомою категорією витрат є особисте споживання і становить воно приблизно 2/3 усіх закуплених товарів та послуг. Тобто відправною точкою подальших досліджень виступають фактори, які визначають споживання. Кейнс дослідив залежність, відповідно з якою зростання доходу супроводжується зменшенням рівня споживання, бо людина взагалі має схильність споживати менше по мірі зростання її доходу, що складає "основний психологічний закон суспільства". Кейнс розглядав дохід, який перебуває у розпорядженні суспільства, бо саме він визначає структуру та рівень споживацьких витрат.

Ще одним компонентом "ефективного попиту" є виробничий попит, який відповідно з теорією Кейнса відображується в інвестиціях, обсяг яких залежить від норми проценту та норми очікуваного прибутку. Між тим, інвестиції можуть бути економічно виправдані тільки в тому разі, коли очікуваний прибуток перевищуватиме позичковий процент, який у свою чергу залежить від пропозиції грошових засобів та попиту на них.

Відповідно з теорією Кейнса економічна рівновага досягається тоді, коли розрив між рівнем доходу та рівнем споживання, який утворюється завдяки "психологічному закону суспільства", буде заповнений інвестиційними витратами, які мають поглинути постійно зростаючі заощадження. А рівень економічної рівноваги досягається лише тоді, коли сукупний попит, який складають сукупні витрати суспільства, дорівнюватиме сукупній пропозиції, а саме національному продукту. За інших умов економічна система не може досягти рівноваги. Якщо ж національний дохід збільшиться, відповідно зросте і сукупний попит, але на величину, меншу за величину, на яку збільшився національний дохід, бо деяка частина додаткового доходу буде зосереджена у сфері заощаджень та у вигляді податків. Внаслідок цього кількість товарів та послуг буде більше, ніж це потребує суспільство. Сукупний попит не зможе перекрити сукупну пропозицію, що призведе до перенасичення ринку товарів та послуг і, як наслідок, до скорочення обсягів виробництва, яке у свою чергу має призвести до зниження рівня зайнятості. Спад виробництва у таких випадках триватиме доки сукупний попит не буде дорівнювати сукупній пропозиції.

Таким чином, відповідно з теорією Кейнса, в основі циклічних коливань виробничого процесу полягає саме недостатній попит. А в основі причин виникнення інфляції лежить невідповідність заощаджень та інвестицій, яку подолати у капіталістичній системі неможливо.

В залежність від ефективного попиту Кейнс поставив і проблему безробіття. Кейнс погоджувався з тим, що заробітна плата “перебуває у цілком визначеній (оберненій) кореляції з обсягом зайнятості [6]”.

Проте рівень зайнятості залежить не від руху заробітної плати в ту чи іншу сторону, а від рівня виробництва “національного доходу”, тобто від сукупного ефективного попиту на споживчі та капітальні блага. А у зв'язку з тим, що за умов капіталізму сукупний попит має тенденцію до відставання, то вирішення проблеми повної зайнятості стає практично неможливим. Що ж стосується зменшення заробітної плати, то воно може не тільки не поліпшити ситуацію, а, навпаки, призвести до підвищення рівня безробіття. Бо зменшення номінальної заробітної плати супроводжується зменшення її реальних показників, що у свою чергу призведе до зменшення рівня споживання, тобто до зменшення попиту, за яким слідує падіння обсягів виробництва, що ніяк не може сприяти підвищенню рівня зайнятості. “Найрозумніша політика полягає, зрештою, у підтримуванні стійкого загального рівня грошової заробітної плати [6]”.

Все це не заважало Кейнсу стверджувати, що економіка може бути збалансованою, тобто досягти рівноваги сукупного обсягу виробництва, за умов високого рівня безробіття та інфляції.

“Ефективний попит, що поєднується з повною зайнятістю, - це поодинокий випадок, що настає тільки тоді, коли схильність до споживання і спонукання інвестувати перебувають у певному відношенні одне до одного... Таке може існувати лише за умови, якщо випадково або навмисно поточні інвестиції зумовлюють попит, що дорівнює надлишкові сукупної ціни пропозиції продукції над тим, що суспільство бажає витратити на споживання, коли в ньому панує повна зайнятість [6]”.

Таким чином, відповідно з теорією Кейнса, мінливість сукупного попиту та нееластичність цін свідчать про те, що рівень безробіття може зростати і зберігатися у ринковій економіці тривалий час. Що ж стосується величезних витрат від економічних спадів та криз, то їх уникнути можна лише за умов активного макроекономічного регулювання сукупного попиту з боку держави, а для стабільного економічного розвитку необхідно лише підтримувати стійкий попит на гроші, який має призвести до зростання грошової маси та, як наслідок, до стимулювання сукупного попиту.

За Кейнсом збільшення грошової маси в обігу створює благодатні умови для посилення інвестиційних процесів, сприяє збільшенню обсягів виробництва та вирішує проблему зайнятості населення. Як суттєву проблему не розглядав Кейнс і питання інфляції. Він вважав, що інфляція – це лише своєрідна плата за певний рівень зайнятості і що інфляція, спровокована державною емісією, не тільки не заважає економіці, а, навпаки, додатково стимулює ефективний попит. І тільки тоді, коли інфляція досягає досить високого рівня, вона заслуговує уваги, але завжди може бути стримана за умов державного втручання.

Майже з протилежними поглядами стосовно шляхів стабілізації економіки у середині 50-тих років ХХ століття виступив лідер монетаристської школи Мілтон Фрідмен, чия теорія розвитку капіталізму як саморегульованої системи, яка базується на ідеях монетаризму, було визнано антиподом кейнсіанської моделі державного регулювання економікою.

Спираючись на аналіз економічного розвитку США, Фрідмен довів, що в основі циклічних коливань в економіці лежить грошовий чинник і що саме збільшення грошової маси в обігу сприяє посиленню інфляційних процесів. Тому пропозиція

грошей має бути обмежена та перебувати під постійним державним контролем. М.Фрідмен писав : “Інфляція завжди і скрізь є суто грошовим феноменом [7]”.

Добре усвідомлюючи те, що недостатня кількість грошей в обігу обов’язково призведе до кризи виробництва, а надлишкова – до інфляції, Фрідмен запропонував поступово вводити в обіг таку кількість грошей, яка з одного боку сприяла б розширенню виробництва, а з іншого – не змінювала вартості грошей та не впливала на ціни, тобто не провокувала інфляційних процесів.

Для готівки Фрідмен запропонував темп приросту на рівні 3% на рік, для безготівкових грошей – 1%. Тобто приблизно загальний щорічний приріст грошової маси має дорівнювати 4-5%. Це ті самі відсотки, які мають обмежувати середньорічні темпи інфляції, щоб запобігти її посиленню.

Ще одним суттєвим моментом в теорії Фрідмена, який впливав з ідеї обмеження пропозиції грошової маси, була норма проценту за кредит. Цей показник як ціна кредитних грошей має регулюватись співвідношенням попиту на них та їхньої пропозиції. Держава має регулювати тільки пропозицію грошей, а ставка процента буде встановлюватись ринком, що сприятиме саморегулюванню економіки.

Не підтримував Фрідмен ідею Кейнса і стосовно того, що інфляція є засобом вирішення проблеми зайнятості. Ще на початку 1967 року Фрідмен спрогнозував зникнення залежності, встановленої А.Філіпсом, у довгостроковому періоді, особисто під час стагфляції, коли спостерігається одночасове зростання як темпів інфляції, так і рівня безробіття. А якщо посилення інфляції і впливає позитивно на рівень безробіття, все одно це явище тимчасове і у будь-якому разі воно призведе до скорочення зайнятості. Тобто подолати безробіття можна лише подолавши інфляцію.

Причину інфляції Фрідмен бачив також у політиці дефіцитного бюджетного фінансування. Незбалансований державний бюджет потребує постійних грошових емісій, які з часом стають неконтрольовані, сприяє посиленню податкового навантаження, яке негативно впливає на стан виробництва, та посилює інфляційні процеси. Обмеження державних витрат та співвідношення їх з доходами не вимагатимуть збільшення грошової маси, що у свою чергу буде сприяти уповільненню темпів інфляції.

Досить вагомим прикладом ефективності теорії Фрідмена була програма глобального регулювання економіки США після кризи 1974-75 років, в основу якої полягли ідеї Фрідмена, а саме зменшення державних витрат з метою подолання дефіциту державного бюджету, реформування податкової системи з метою стимулювання інвестиційних процесів і збільшення заощаджень та контроль за пропозицією грошової маси.

Все це призвело до того, що вже у 1983 році у США почала спостерігатись стабілізація економіки та поступовий спад рівня інфляції.

Майже аналогічне явище спостерігалось в Україні з 1993 року по 1997 рік, коли темпи зростання готівки обігу у 1993 році в порівнянні з попереднім роком склали 2974%, що призвело до гіперінфляційного стрибку на рівні 10216%. Але обмеження темпів зростання грошової маси в обігу на фоні інших антиінфляційних заходів сприяло поступовому зменшенню темпів інфляції.

Практично, питання відносно залежності рівня інфляції від кількості грошей, перебуваючих в обігу, залишається відкритим і потребує більш досконалого дослідження.

Не важко уявити собі, яке велике поле діяльності простирається перед нами для роботи у даному напрямку, а саме, якими засобами та якими інструментами ми маємо

скористатися, чому надати перевагу: політиці державного регулювання, особисто у сфері попиту, або державному контролю щодо пропозиції грошової маси, щоб, нарешті, досягти такої бажаної та так довго очікуваної економічної рівноваги у нашій країні.

А, може, саме у поєднанні цих провідних напрямків економічного розвитку і знаходиться та золота середина, яка має привести нас до нашої мрії. Можливо це є політика державного регулювання, спрямована на обмеження пропозиції грошової маси, перебуваючої в обігу. І немає нічого поганого в тому, щоб скористатися чужим, але позитивним досвідом. Набагато гірше не приймати його до уваги, просуваючись вперед з “заплющеними очима” та й ще невідомо в якому напрямку. Тим більше, що ми так довго “не цуралися свого”, що нам не завадить вже і “повчитися чужому”.

Література

1. Maltus T.R. Principles of Political Economy. – Pirckering. 1836. – P. 6-7.
2. Keynes I.M. Collected Writings, X. – Macmillan, 1972. – P. 100-101.
3. Senior N.W. Political Economy. – London, 1850. – P. 6.
4. Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли. – М., 1968. – С. 494.
5. Осадчая И. Современное кейнсианство. – М., 1971. - С.18.
6. Кейнс Д. Общая теория занятости, процента и денег. – М. – 1996. С. 16.
7. Milton Fridman, Dollars and Deficits, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J., 1968, P.39.